

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

На правах рукописи

АРЗУМАН АЙДЫН ОГЛЫ ГУСЕЙНОВ

**ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
ПОТЕНЦИАЛА
(НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЙ МАШИНОСТРОЕНИЯ)**

Специальность: 5312.01 – «Отраслевая экономика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени доктора
философии по экономике

БАКУ – 2014

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
İQTİSADİ ARAŞDIRMALAR ELMİ-TƏDQİQAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ƏRZUMAN AYDIN OĞLU HÜSEYNOV

**İSTEHSAL POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN
SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ
(MAŞINQAYIRMA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN TİMSALINDA)**

İxtisas: 5312.01 - “Sahə iqtisadiyyatı”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Müəssisənin iqtisadiyyatı» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Telman Əlihüseyn oğlu Hüseynov

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşən Mahmud oğlu Hacızadə

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Nəriman Bəhram oğlu Böyükkişi

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye
Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

Dissertasiyanın müdafiəsi “_30_” _05_ 2014-cü il tarixdə saat _____ Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda iqtisad üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.052 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____2014-cü il tarixdə göndərilmişdir.

**D.02.052 dissertasiya
şurasının elmi katibi**

iqtisad elmləri namizədi, dosent:

N.M.İsmayılov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin və dinamik beynəlxalq rəqabətin sürətlə dərinləşdiyi və müasir informasiya texnologiyalarının inkişafının indiki dövründə hər bir ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki yeri və dünya təsərrüfatında xüsusi çəkisi məhz sənayenin durumundan, ölkənin malik olduğu sənaye potensialından səmərəli istifadə səviyyəsindən asılıdır. XX əsrin sonunda və XXI əsrin əvvəllərində Cənub - Şərqi Asiya ölkələrinin (Cənubi Koreya, Malayziya, Sinqapur və s.) təcrübəsi sübut etdi ki, ölkədə rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşmasında və davamlı inkişafın təmin olunmasında sənayenin sürətli və çoxşaxəli inkişafı mühüm rol oynayır. Hazırda respublikamızın qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri də qloballaşan dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiya olunmaq və orada özünəməxsus yer tutmaqdır. Bu işə, ilk növbədə, ölkəmizdə mövcud olan sənaye potensialından düzgün və səmərəli istifadə edilməsini zəruri edir.

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edir. Belə ki, ölkədə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) həcmi 2003-cü ildə 7,1 milyard manat olduğu halda, bu göstərici 2012-ci ildə 54 milyard manat təşkil etmişdir. Lakin bu sürətli artım əsasən ölkədə həyata keçirilən uğurlu neft strategiyasının və neft sektorunun hesabına baş vermişdir. 2012-ci ildə ölkədə istehsal edilən ÜDM-in yarısına qədəri (47 faizi) neft sektorunda yaradılıb və sənaye məhsullarının 76,2 faizi isə neft sənayesinin payına düşmüşdür. Bu isə özlüyündə respublikamızda sənayenin sahə quruluşunun mükəmməl olmadığını göstərir. Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas vəzifə qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsidir.

Milli iqtisadiyyatda şaxələnməyə nail olmağın və qeyri-neft sektorunun inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri maşınqayırma sənayesinin inkişaf etdirilməsidir. Bu sahənin inkişafı ilə bağlı ölkəmiz kifayət qədər təcrübəyə malikdir. Sovet dövründə Azərbaycanın neft-maşınqayırma məhsulları keçmiş sovet respublikaları ilə yanaşı, dünyanın bir sıra ölkələrində satılırdı. Keçmiş SSRİ-nin dağılması, mərkəzdən kənarlaşma meyilləri, respublikalar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin pisləşməsi nəticəsində müəssisələr arasında 1991-ci ilə qədər mövcud olmuş təminatlı təchizat və satışa əsaslanan ünvanlı əlaqələrin qırılması və ənənəvi bazarlarda xarici firmalar tərəfindən rəqabətin artması, regiondakı qeyri-sabitlik və iqtisadiyyatda geriləmə proseslərinin baş verməsi və tələbin aşağı düşməsi nəticəsində ölkəmizin neft-maşınqayırma sənayesində ciddi geriləmələr baş vermişdir. Hazırda maşınqayırma müəssisələrinin əksəriyyətində istehsal gücündən istifadə səviyyəsi aşağıdır.

Respublikamızda maşınqayırma müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulların xarici ölkələrdən idxal olunan analoji məhsullarla rəqabət aparmaq imkanları məhduddur. Bunun başlıca səbəblərindən biri bu müəssisələrdə mövcud olan istehsal potensialının müasir dövrün tələblərinə cavab verməməsi və onlardan istifadənin səmərəlilik səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Bazar rəqabəti şəraitində belə maşınqayırma müəssisələrinin qarşısında duran başlıca vəzifə - onların istehsal potensialının artırılması və bu potensialdan səmərəli istifadənin təmin edilməsidir.

Hazırda neft sənayesinin ölkəmizin iqtisadi inkişafındakı rolu və ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasının zəruriliyini nəzərə alaraq neft-maşınqayırma sənayesinin itirilmiş istehsal potensialını bərpa etmək və ondan səmərəli istifadə etmək çox vacibdir. Bu maşınqayırma müəssisələrində keyfiyyətə yeni istehsal potensialının formalaşdırılması və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətliyini artırmaq və respublikamızın neft sənayesinin neft-mədən avadanlıqlarına olan tələbatının yüksək səviyyədə ödənilməsinə və bu məhsulların dünya bazarına çıxışına şərait yaratmaq mümkündür.

Qeyd edilənlər maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının artırılması və bu potensialdan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin araşdırılmasının əhəmiyyətini və dissertasiya işi üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını göstərir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Müəssisələrin istehsal potensialının formalaşdırılması və ondan səmərəli istifadə edilməsi məsələləri xarici və yerli iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuş və bu sahədə elmi araşdırmalar aparmışlar. Bu məsələlər əcnəbi ölkələrin iqtisadçı alimlərinin - A.İ.Ancişkin, L.İ.Abalkin, V.P.Zubitski, V.Q.Andreyçuk, M.Porter, R.A.Belousov, V.N. Avdeenko, V.A.Kotlov, A.P.Qradov, N.P.Qonçarov, V.Q.Qusakov, E.V.Çistyakov, N.A.Zaytsev, A.D.Şeremet, L.M.Putyatınov, V.B.Rodinov, V.V.Kovalev, V.V.Milnik və başqalarının elmi əsərlərində müxtəlif aspektlərdə araşdırılmışdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən A.A.Nadirov, Z.Ə. Səmədzadə, T.Ə.Hüseynov, M.C.Ataşiyev, R.P.Sultanova, T.S.Vəliyev, Ə.Q.Əlirzayev, A.B.Abbasov, R.M. Cəbiyev, T.N.Əliyev, E.M.Hacızadə, N.B.Böyükkişi, Ə.B.Sarıyev, Ə.X.Nuriyev və başqaları qeyd edilən problemlə bağlı tədqiqatlar yerinə yetirmişlər.

Qeyd edilən iqtisadçı alimlərin araşdırmalarına baxmayaraq müəssisələrin istehsal potensialının formalaşdırılması və ondan səmərəli istifadə edilməsinin mühüm aspektləri bazar iqtisadiyyatı baxımından araşdırılmamış qalır. Belə ki, yuxarıda qeyd edilən tədqiqatlar əsasən sovet dövrünə aiddir və sovet sisteminin tələbləri baxımından istehsal potensialına yanaşılmışdır. Hazırda isə Azərbaycan bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərir, yerli və beynəlxalq bazarlarda yüksək rəqabət mövcuddur. Belə bir şəraitdə

istehsal potensialından səmərəli istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da mövzunun müasir tələblər baxımından araşdırılmasını zəruri edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müasir şəraitdə Azərbaycanın neft-maşınqayırma müəssisələrinin fəaliyyətini və onların istehsal potensiallarından istifadə səviyyəsinin kompleks tədqiqi əsasında ölkədə neft-maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensiallarının artırılması istiqamətlərini müəyyən etmək və ondan səmərəli istifadə yollarına dair elmi və praktiki cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün işdə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və həll edilmişdir:

- müəssisənin rəqəbat qabiliyyətliliyinin artırılmasında istehsal potensialının rolunun araşdırılması;
- istehsal potensialından istifadə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji aspektlərinin tədqiqi;
- maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrinin innovasiya potensialının öyrənilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadə sahəsində mövcud problemlərin aşkara çıxarılması;
- müasir şəraitdə müəssisələrin istehsal potensialının müxtəlif inkişaf istiqamətlərinin araşdırılması;
- maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yollarının müəyyən edilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadənin yaxşılaşdırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elmi klassiklərinin istehsal potensialı haqqında müddəaları, yerli və xarici iqtisadçı alimlərin bu sahədəki elmi tədqiqatları, dünya ölkələrinin təcrübəsi və s. təşkil edir. Dissertasiya işi yazılarkən müəllif tərəfindən problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası qanunlarından, Respublika Prezidentinin sərəncam və fərmanlarından, hökumətin qərarlarından, problemə dair metodik təlimatlardan, habelə digər hüquqi və normativ sənədlərdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işində tədqiqat metodu kimi müqayisə, iqtisadi - statistik təhlil, elmi abstraksiya, proqram - məqsədli yanaşma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işi yazılarkən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin məlumatlarından və "Azneftkimyamaş" ASC-nin və onun müəssisələrinin uçot və hesabat materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı kimi neft avadanlıqlarının istehsalı ilə məşğul olan maşınqayırma müəssisələri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. İstehsal müəssisələrinin istehsal potensialının artırılması və ondan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının tədqiqi dissertasiya işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Araşdırmanın əsas elmi yeniliyi Azərbaycanın neft-maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialı və onlardan istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsindən, bu sahədə mövcud olan problemlərin həlli istiqamətində konkret təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliklərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- müəssisənin istehsal potensialının iqtisadi mahiyyəti dəqiqləşdirilmişdir;
- müəssisənin istehsal potensialından istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin hesablanma metodikası üzrə elmi-praktiki cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir;

- maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının inkişafına və onlardan istifadənin səviyyəsinə təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir;

- maşınqayırma müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə dair təkliflər verilmişdir;

- maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının inkişaf istiqamətlərinə dair konkret təkliflər verilmişdir;

- maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi təklif edilmişdir;

- Azərbaycanda neft-mədən avadanlıqlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmış maşınqayırma müəssisələrinin timsalında istehsal potensialından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri təklif edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddələri, irəli sürülən təklif və tövsiyələri Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən sənayenin, o cümlədən, maşınqayırma sənayesinin inkişaf proqramının hazırlanmasında, maşınqayırma müəssisələrinin inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsində istifadə edilə bilər. Həmçinin tədqiqat işinin nəticələri elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasında və ali məktəblərdə “Sənaye istehsalının iqtisadiyyatı”, “Maşınqayırmanın iqtisadiyyatı” və “Müəssisənin iqtisadiyyatı” kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müd-
dəlləri, əldə olunan nəticələri və irəli sürülən təkliflər Azərbaycanda keçiril-
miş Aspirant və Gənc Tədqiqatçıların XI Respublika Konfransında, Ümum-
milli Lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Xatirəsinə həsr olunmuş elmi-
praktik konfransda, ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat
işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş-
dir. Dissertasiya işinin nəticə və təklifləri Azərbaycanda neft avadanlıqlarının
istehsalı üzrə ixtisaslaşmış "Azneftkimyamaş" ASC-nə təqdim edilmiş və
gələcəkdə onlardan istifadə haqqında arayış (№ 21/01- 0065) alınmışdır.

Məqalənin nəşri. Dissertasiya mövzusu üzrə 5 elmi məqalə və 7 tezis
dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil və nə-
ticədən ibarət olmaqla 142 səhifə həcmindədir. İşdə 20 cədvəl, 4 şəkil və
istifadə olunmuş 128 adda ədəbiyyatın siyahısı verilmişdir.

Giriş

I Fəsil. İstehsal potensialının mahiyyəti və ondan istifadə səmərəlili- yinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji məsələləri

- 1.1. İstehsal potensialı müəssisənin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən
əsas amil kimi
- 1.2. «İstehsal potensialı» və «İstehsal gücü»nün vəhdəti və fərqləri
- 1.3. İstehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin
nəzəri-metodoloji aspektləri

II Fəsil. Müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrində istehsal poten- sialından istifadə səviyyəsinin təhlili

- 2.1. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının mövcud vəziyyə-
tinin qiymətləndirilməsi
- 2.2. Maşınqayırma müəssisələrində innovasiya potensialının qiymətlən-
dirilməsi
- 2.3. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadə səmə-
rəliliyinin dinamikası

III Fəsil. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifa- dənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

- 3.1. Maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişaf istiqamətləri
- 3.2. Maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafının dövlət
tərəfindən stimullaşdırılması yolları
- 3.3. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadə səmə-
rəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. «İstehsal potensialı» və «istehsal gücü» anlayışlarının vəhdəti və fərqli cəhətləri

Bazar münasibətləri şəraitində istehsal potensialı müəssisənin bazarda baş verən dəyişikliklərə vaxtında və hansı səviyyədə reaksiya vermək imkanlarını müəyyən edir. Belə ki, müəssisənin yeni məhsullar yaratması, istehlakçıların tələblərində baş verən dəyişiklikləri nəzərə alması, yeni bazarlara daxil olması, ayrı-ayrı istehsal resurslarının qiymətlərinin dəyişməsinə müvafiq xərclərin strukturunu dəyişdirməsi və digər bu kimi istiqamətlərdə səmərəli fəaliyyəti onun mövcud istehsal potensialından asılıdır. İstehsal potensialı dinamik xarakterə malikdir. Onun mövcud səviyyəsi ölkənin, regionun, sahənin, müəssisənin inkişaf imkanlarını müəyyən edir. Bununla yanaşı qeyd edilən səviyyələrdə inkişafı təmin etmək üçün istehsal potensialının mütəmadi artırılması və ondan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi tələb olunur.

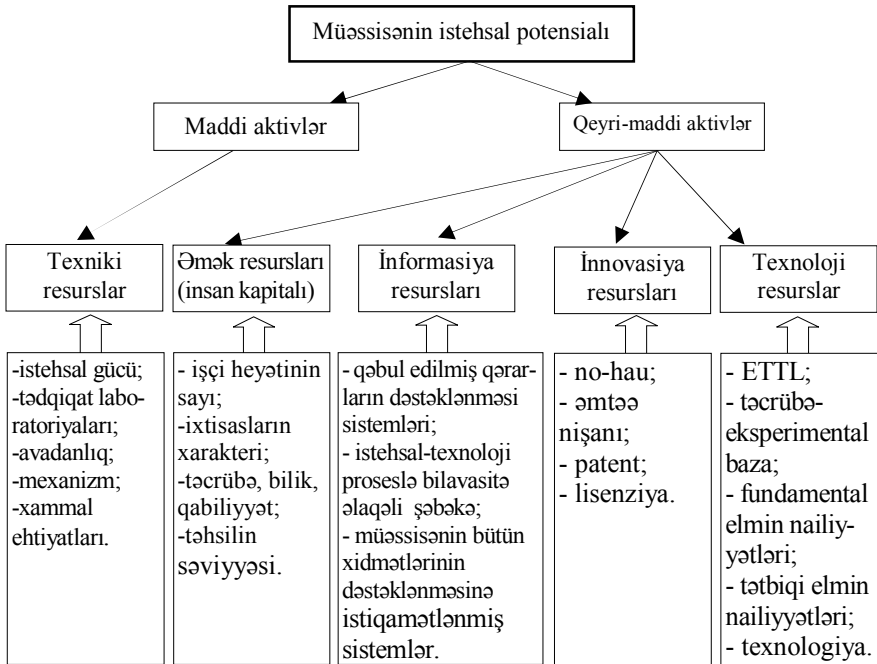
Müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən əsas amillərdən biri onun istehsal potensialıdır. İstehsal potensialının hər bir komponenti ayrı-ayrılıqda və kompleks halında məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərir və bu da öz növbəsində, müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edir. Müəssisə miqyasında istehsal potensialı əsasında rəqabət üstünlüklərinin əldə olunması həm də bundan nə dərəcədə səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Belə ki, bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulların rəqabət mübarizəsində uğurlu nəticələr əldə etməsi məhsulun qiymət və keyfiyyətindən asılı olur. Müəssisədə istehsal potensialından istifadə prosesində istehsalın maya dəyəri və istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti formalaşır. Bu göstəricilər də bilavasitə müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə və onun rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edir. Buna görə də, müəssisə malik olduğu istehsal potensialından istifadə səmərəliliyini müntəzəm olaraq artırmalıdır.

Müəssisənin istehsal potensialının əsas mahiyyəti yeni nemətlərin yaradılması ilə müəyyən olunur, onun elementləri isə məqsədəuyğun şəkildə hazırlanan məhsulun tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. İstehsal potensialı bu təyinatını o vaxt yerinə yetirə bilər ki, onun elementlərinin tərkib və xarakteristikası hazırlanan məhsulun parametrlərinə uyğun gəlsin və bununla müəyyən edilir. Bu halda istehsal potensialının bütün elementləri müəssisə qarşısında duran ümumi məqsədə xidmət edir. Hər bir elementin yeri və funksiyası bütövlükdə elementlərin məcmusuna irəli sürülən tələblərlə müəyyən edilir və onun nizamlılığını xarakterizə edir. Digər tərəfdən, istehsal potensialı üçün ümumi olan vəzifələrin elementlərin məcmusu tərəfindən yerinə yetirilməsi göstərir ki, onlar qarşılıqlı əlaqədirlər və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərirlər. Beləliklə, istehsal potensialı sistemlərə qarşı irəli sürülən tələblərə cavab verir.

Beləliklə, müəssisənin istehsal potensialı təsərrüfatçılıqla məşğul olmaq üçün, müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və istehsalın strateji və cari məqsədlərinə nail olmağı təmin edən bütün resurslar və onların imkanlarının məcmusudur.

Ümumi halda müəssisənin istehsal potensialının elementləri kimi onun fəaliyyəti və inkişafı ilə bağlı bütün resursları hesab etmək olar. Bu resurslar içərisində ən vacibinin seçilməsi kifayət qədər mürəkkəb problemdir. İstehsal potensialının tərkibinin təhlilində əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, onun bütün elementləri eyni zamanda və cəm halında fəaliyyət göstərir. Deməli, potensialın inkişaf qanunauyğunluqları onun ayrılıqda götürülmüş tərkib hissələrinin inkişaf qanunauyğunluqları ilə yox, yalnız bu tərkib hissələr əlaqəli şəkildə götürüldükdə açıqlana bilər. Buna görə də, müəssisənin istehsal potensialının elementlərinin tərkibi sistemli şəkildə tədqiq olunmalıdır.

Dissertasiya işində müəssisənin istehsal potensialının tərkibini aşağıdakı sxem formasında göstərilmişdir.

Şəkil 1. Müəssisənin istehsal potensialının tərkibi

İstehsal potensialının mahiyyətini elmi cəhətdən araşdırarkən “istehsal potensialı” və “istehsal gücü” anlayışlarının oxşar və fərqli cəhətlərinin dəqiqləşdirilməsi elmi və praktiki baxımdan çox vacibdir. İşdə qeyd edilir ki, istehsal gücünün özlündə aparıcı avadanlığın texniki gücü dayanır. Buna ava-

danlığın “pasport gücü” də deyirlər. Avadanlığın istehsal gücü heç bir halda “pasport gücü”nü ötə bilməz. Həmin gücü müəyyən edən onun konstruksiyasıdır. Konstruksiya gücünü dəyişmək (artırmaq) üçün, obrazlı desək, avadanlıq rekonstruksiya olunmalıdır.

İstehsal gücü ilə istehsal potensialının vəhdəti onların məhsul istehsal etmək imkanlarıdır, fərq – birincidə avadanlıq və istehsal meydanaçısından tam istifadə, ikincidə isə mövcud resurslardan tam istifadədir. Həmçinin, istehsal potensialına istehsal fondları tam daxil edilsə, istehsal gücünə onun cüzi bir hissəsi – aparıcı istehsal avadanlıqları daxil edilir.

Müəssisənin istehsal gücü yalnız istehsal əsas fondların maksimal istehsal qabiliyyətini xarakterizə edir, istehsal potensialı isə müəssisənin sərəncamında olan bütün istehsal resurslarının həcmi və onların potensial imkanlarını göstərir. Bununla əlaqədar olaraq istehsal gücünə texniki imkanlar baxımından istehsal potensialının keyfiyyət xüsusiyyətlərindən biri kimi baxmaq olar. Bu baxımdan, istehsal potensialı istehsal resurslarının məcmusunu əks etdirir, istehsal gücü isə müəssisənin müəyyən dövr ərzində maksimum miqdarda məhsul buraxmaq qabiliyyətini göstərən texniki-iqtisadi göstəricidir. Ona görə də, istehsal gücü istehsal potensialına xas olan əlamətlərə - tamlıq, mürəkkəblilik, vəhdətlik, çeviklik - əlamətlərinə malik deyildir.

Müəssisənin istehsal potensialı dinamik, istehsal gücü isə statik xarakterə malikdir. Belə ki, müəssisənin istehsal gücü onun tikilib istifadəyə verildiyi anda formalaşır. Zaman keçdikcə istehsal gücündə müəyyən dəyişikliklər baş versə də, bu diskret xarakter daşıyır. Yəni yeni güclərin istifadəyə verilməsi və ya mövcud olan güclərin sıradan çıxması istehsal gücünü dəyişir. İstehsal potensialı isə müəssisənin xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması imkanlarını müəyyən edir və bu imkanlar daimi olaraq dəyişə bilər. Bu baxımdan, müəssisənin istehsal potensialı onun istehsal imkanlarının kəmiyyət tərəfi ilə yanaşı, keyfiyyət tərəfini də əhatə edir. Bundan başqa, müəssisənin istehsal gücü hesablanarkən onun istehsal potensialının bir elementini təşkil edən avadanlıqların məhsuldarlığı və vaxt fondu kimi göstəricilərdən istifadə olunur. Lakin, müəssisədə istehsal potensialını müəyyən edərkən bütün resursların dəyəri, başqa sözlə, onların imkanları nəzərə alınır.

2. Müəssisənin istehsal potensialından istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin hesablanma metodikası

Müəssisənin istehsal potensialının qiymətləndirilməsi müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri haqqında informasiyanı almağa, ehtiyatları müəyyən etməyə, müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarını qiymətləndirməyə, proqnozlaşdırmaya və eləcə də təşkilati idarəetməni formalaşdırmağa imkan verir. Potensialın ölçüsünün fəaliyyətin

son nəticələri ilə müqayisəsi istehsal resurslarından istifadə səviyyəsi və istehsalın səmərəliliyinin artırılması ehtiyatları haqqında ətraflı məlumatlar əldə etməyə imkan yaradır. Qeyd edilən məlumatlar mövcud olduğu halda potensialın quruluşunun optimallaşdırılması istiqamətlərini və onun həcmi-nin artırılması yollarını müəyyən etmək olar.

İstehsal potensialının kəmiyyətinin müəyyən edilməsinin praktiki əhə-miyyəti aşağıdakı aspektlərlə əlaqədardır:

- istehsal resurslarından istifadə dərəcəsinin ümumi qiymətləndirilməsi;
- müəssisə fəaliyyətinin səmərəliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi mexanizminin dəqiqləşdirilməsi;
- istehsal resurslarının dəyər məcmusunun ölçüsünün müəyyənləşdi-rilməsi, müəssisənin iqtisadi-maliyyə sabilliyinin qiymətləndirilməsi və s.

Müasir şəraitdə müəssisələrin istehsal potensialının həcmi müəyyən etmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Belə ki, iqtisadi ədəbiy-yatda mövcud olan müxtəlif fikirləri ümumiləşdirməklə müəssisənin isteh-sal potensialının həcmi müəyyənləşdirilməsində aşağıda göstərilən əsas 5 metodu fərqləndirmək olar:

1. Ekvivalent metod – istehsal potensialının onun hər hansı element miqyasında qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

2. Funksional metod – istehsal potensialının miqyası istehsal olunmuş məhsulun həcminə bərabər tutulur, onun ayrı-ayrı elementlərinin miqyası isə məhsulun xüsüs çəkisinə görə müəyyən edilir.

3. Korrelyasiya metodu istehsal potensialının həcmi müəyyənleş-məsində müxtəlif korrelyasiya – regressiv modelinin istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

4. Dəyər metodu - ən geniş yayılmış olan bu metod istehsalın hər bir elementinin dəyərinin, sonra isə istehsal potensialının ümumi dəyərinin hesablanması nəzərdə tutur.

5. Qarışıq və ya kombinəlanmış metod - bu metoddan istifadə istehsal potensialının həcmi hesablanmasında dəyər və ya hər hansı başqa bir metodun (adətən ekvivalent metodun) birgə istifadəsini nəzərdə tutur.

Göstərilən metodlar içərisində ən geniş yayılmışı dəyər metodudur ki, bu metoda əsasən müəssisənin istehsal potensialının ümumi dəyərini müəy-yənləşdirmək üçün ilk əvvəl onu təşkil edən əsas ünsürlərin dəyərlərinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Dissertasiya işində ayrı-ayrı müəlliflərin müəssisənin istehsal potensialı-nın dəyərinin hesablanmasına dair müxtəlif metodları göstərilmişdir. Fikri-mizcə, müəssisənin ümumilikdə istehsal potensialı dəyərinin aşağıdakı qay-dada hesablanması daha məqsəduyğundur:

$$P = F_{as} + S_h + S_t + S_i + M_r$$

Burada, P – müəssisənin istehsal potensialı;
 S_t – istifadə olunan istehsal texnologiyasının dəyəri;
 $F_{\text{as.}}$ – istehsal əsas fondlarının dəyəri;
 S_h – sənaye istehsal heyətinin dəyəri;
 S_i – informasiya elementinin dəyəri.
 M_r – material resurslarının dəyəri;

Bazar münasibətləri şəraitində müəssisənin istehsal potensialının böyük olması onun gələcək inkişafı üçün yalnız mövcud imkandır. Müəssisə, məhz mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə ciddi artıma nail ola bilər.

Sənaye müəssisəsində istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək üçün matris modelindən istifadə olunur. Bu halda istehsal potensialı elementlərinin təhlilinin köməyi ilə müəssisənin fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi mümkün olur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı yollardan da istifadə edilməsi daha məqsəduyğun olardı:

- müəssisələrin fəaliyyətinin istehlakçıların dəyişən tələbatına uyğunlaşdırıla bilmə səviyyəsi ilə;
- müəssisədə innovasiya məhsulu istehsalının mövcudluğu ilə;
- müəssisələrdə istehsal olunan mövcud məhsul nomenklaturasından fərqli olaraq, yeni məhsul istehsalına keçid imkanları ilə.

3. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının inkişafına və onlardan istifadənin səviyyəsinə təsir edən amillər

Dissertasiya işində aparılmış təhlillər nəticəsində məlum olmuşdur ki, 2000-2012-ci illərdə «Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrində neft-maşınqayırma məhsullarının həcmi əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli artsa da və həmin törəmə müəssisələrin normal inkişafına nail olmaq mümkün olmamışdır. Belə ki, təhlil edilən dövrdə «Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrində bir sıra neft-maşınqayırma məhsullarının istehsalının natural həcmi aşağı düşmüşdür. Məsələn, 2000-ci ilə nisbətən 2012-ci ildə kəmərlər başlıqları təqribən 3,9 dəfə, ştanqlı quyu nasosları təqribən 2,8 dəfə, mancanaq dəzgahları təqribən 2,3 dəfə, fontan armaturlarının həcmi isə təqribən 1,4 dəfə azalmışdır.

«Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrində məhsul istehsalının natural və dəyər ifadəsində təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qeyd olunan maşınqayırma müəssisələrində əksəriyyət məhsullarının natural ifadədə istehsalının həcmi azalmasına baxmayaraq, dəyər ifadəsində onların həcmi artmışdır. Bunun başlıca səbəblərindən biri təhlil aparılan dövrdə neft-maşınqayırma məhsullarının satış qiymətlərinin artması olmuşdur.

Mühüm növ neft-maşınqayırma məhsullarının orta satış qiymətlərinin
dinamikası (müvafiq ilin qiymətilə, man/ədəd)

Məhsulun adları	2000	2001	2008	2010	2012
İstismar qurğu və qüllələri	-	20785,5	84800,0	95613,3	98890,0
Buruq özülü	-	34103,2	115600,0	118800,3	128780,5
Mancanaq dəzgahları	4840,0	4328,4	22140,0	23232,0	28360,0
Ştanqlı quyu nasosları	150,2	244,4	511,6	568,5	610,4
Fontan armaturlarının bağla- yıcı və tənzimləyici qurğuları	-	222,6	1810,8	1825,3	2230,6
Kəmərlər başlıqları	1743,5	2203,1	6764,8	7322,7	8646,3
Fontan armaturları	3858,9	4248,6	19527,4	21223,9	24356,0
Atqıya qarşı avadanlıq	20160,0	19060,0	26800,0	27500,0	29760,0
Qazma maşınları	-	15720,0	32916,7	33160,4	38840,0
Qazma borularının vitlənməsi və işlənməsi üçün açarlar	180,8	207,7	4362,5	4484,6	4786,0
Qazma nasoslarının monifoldları	6140,0	7950,0	21926,7	22160,2	24680,0

Qeyd 1. Məhsul vahidinin orta satış qiyməti hər bir məhsul çeşidi üzrə satışın ümumi məbləğini həmin məhsul çeşidinin ümumi sayına bölməklə müəyyən edilmişdir.

2. Cədvəl «Azneftkimyamaş» ASC-nin faktiki materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Neft-maşınqayırma məhsullarının qiymət artımına səbəb olan amillərdən biri məhsul istehsalında istifadə olunan material resurslarının qiymətlərinin artmasıdır. «Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrində məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri əsas materialları kənardan idxal etmir, yerli bazarlardan alırlar. Həmin resursların, xüsusilə, xammal və materialların qiymətlərinin artması əsasən respublikamızda son dövrlərdə inflyasiyanın səviyyəsinin artması ilə əlaqədardır. İnflyasiya nəticəsində ölkəmizdə metalın qiyməti 2000-2012-ci illər ərzində 1,8 dəfə artıb.

Dissertasiya işində müəssisənin istehsal potensialının müasir vəziyyəti və ondan istifadə səviyyəsi onun (istehsal potensialının) ayrı-ayrı elementləri üzrə təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir.

"Azneftkimyamaş" ASC-də istehsal əsas fondlarının mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, səhmdar cəmiyyəti müəssisələrinin avadanlıq parkının 80 faizindən çoxunu yaşı 25 ildən artıq olan maşın və avadanlıqlar təşkil edir. Neft-maşınqayırma müəssisələrinin 2013-cü ilin əvvəlinə olan məlumatına görə məcmu dəyəri 56,37 milyon manat olan əsas istehsal fondlarının böyük hissəsi fiziki və mənəvi cəhətdən aşınmış, 30-35 faizi isə yararsız hala düşmüşdür.

Müəssisələrin əsas fondlarının artması onun təkrar istehsalından bilavasitə asılıdır. Əsas fondların hərəkətinin keyfiyyət tərəfini iki göstəricinin köməyiylə – təzələnmə və sıradançıxma əmsalları vasitəsilə tədqiq və təhlil

edirlər. Bu göstəricilər müəssisələrdəki istehsal əsas fondlarının təkrar istehsalını xarakterizə edir.

Tədqiqat işində aparılmış araşdırmalardan məlum olur ki, 2005-2012-ci illərdə "Azneftkimyamaş" ASC-nin müəssisələrində təzələnmə və sıradançıxma əmsalları dəyişkən olmuşdur.

Əsas fondların təzələnmə əmsalının dəyişməsidəki bu «qeyri-ahəngdarlıq», əlbəttə, əsas fondların təhlil edilən illərdə qeyri-bərabər istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Həm də digər tərəfdən bu müəssisələrdə istehsal əsas fondlarının təzələnmə əmsalının az olmasının başlıca səbəblərindən biri də müəssisələrin maliyyə resurslarının çatışmazlığı ucbatından yeni əsas fondların alınmaması olmuşdur.

Əsas fondların sıradançıxma əmsalı göstəricisi təzələnmə əmsalından fərqli olaraq «Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrinin əksəriyyətində artmışdır. Belə ki, 2012-ci ildə əsas fondların sıradançıxma əmsalı 2005-ci ilə nisbətən "Bakı fəhləsi" Maşınqayırma Zavodunda 32 dəfə, Bakı neft-qaz mədən maşınqayırma zavodunda 15,3 dəfə, Bakı neft-mədən maşınqayırma zavodunda 4,4 dəfə, Suraxanı maşınqayırma zavodunda isə 1,3 dəfə artmışdır. Törəmə müəssisələrdə əsas fondların sıradançıxma əmsalının səviyyəsinin artmasının başlıca səbəbi texnoloji maşın və avadanlıqların orta yaş həddinin 28 ildən çox olması və müasir tələblərə cavab verməməsidir. Buna görə də, hazırda həmin müəssisələrin yenidən qurulması tələb olunur. Bununla belə, son illərdə törəmə müəssisələrin əksəriyyətində yeni istifadəyə verilmiş istehsal əsas fondları çox az və ləğv olunanların isə çox hissəsi texnoloji avadanlıqlar qrupunun payına düşür.

Təcrübə göstərir ki, insan resurslarını səmərəli idarə edən müəssisələr daha çox müvəffəqiyyət qazanırlar. Bu baxımdan, müəssisənin istehsal potensialının digər elementi olan sənaye istehsal heyətinin vəziyyətinin təhlil olunmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Aparılmış tədqiqatlardan məlum olur ki, 2000-2012-ci illər ərzində "Azneftkimyamaş" ASC-ndə Bakı neft-mədən maşınqayırma zavodu istisna olmaqla işçilərinin sayı ildən-ilə azalmışdır. Belə ki, qeyd edilən dövr ərzində sənaye istehsal heyəti B.Sərdarov adına Maşınqayırma Zavodunda 6,01 dəfə, Suraxanı maşınqayırma zavodunda 3,4 dəfə, Sabunçu EİB-də 1,8 dəfə, Bakı Neft-Qaz Mədən Avadanlıqları Maşınqayırma Zavodunda 1,8 dəfə, Zabrat Maşınqayırma Zavodunda 1,4 dəfə, "Bakı fəhləsi" Maşınqayırma Zavodunda 1,4 dəfə, Səbail Maşınqayırma Zavodunda 1,4 dəfə azalmışdır. Ümumilikdə "Azneftkimyamaş" ASC-nin istehsal müəssisələrində 12 il ərzində işçilərin sayı 2,3 dəfə azalmışdır.

Törəmə müəssisələrdə işçilərin sayının azalması əsasən 2000-ci ildən etibarən işçi axıcılığının səviyyəsinin artması ilə əlaqədardır. Belə ki, həmin ildə işçi axıcılığı Zabrat Maşınqayırma Zavodunda isə 1,4 faiz, Balaxanı

Maşınqayırma Zavodunda 7,0 faiz, Bakı Neft-Qaz mədən Avadanlıqları Maşınqayırma Zavodunda 10,7 faiz, Səbail Maşınqayırma Zavodunda 14,2 faiz, “Bakı fəhləsi” Maşınqayırma Zavodunda 17,0 faiz, Sabunçu EİB-də 26,9 faiz, Bakı Neft Mədən Maşınqayırma Zavodunda 31,4 faiz, Suraxanı Maşınqayırma Zavodunda 36,9 faiz, B.Sərdarov adına Maşınqayırma Zavodunda 65,04 faiz olmuşdur. Buna əsasən maşınqayırma müəssisələrində məhsul istehsalı və satışının həcmnin azalması və işçilərə ödənilən əməkhaqqının az olması səbəb olmuşdur.

İxtisaslı və təcrübəli işçi qüvvəsinin zavoddan getməsi uzun illər toplanmış təcrübənin itməsinə, yeni işçilərin hazırlanması və ixtisasının artırılmasına əlavə vaxt və xərc sərf olunmasına və nəticədə, əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olur və istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. İşdən gedənlərin özləri də maddi və mənəvi cəhətdən əziyyət çəkirlər.

Dissertasiya işində apardığımız hesablamalar göstərir ki, «Azneftkimyamaş» ASC-nin bütün törəmə müəssisələrində əmək məhsuldarlığının dəyişmə tempi qeyri-sabit olmuşdur. Bu da onunla əlaqədardır ki, müəssisələrdə həmin dövrdə məhsul istehsalı dəyişkən olmuş, müəssisələr ahəngdar və bir-qərarlı işləməmişlər.

Dissertasiya işində apardığımız təhlil göstərir ki, "Azneftkimyamaş" ASC-nin törəmə müəssisələrinin hamısında 2012-ci ildə istehsal əsas fondların fondverimi 2000-ci ilə nisbətən yüksəlmişdir. Törəmə müəssisələrdə fondverimi göstəricisinin artması o demək deyildir ki, bu müəssisələrdə istehsal əsas fondlarından səmərəli istifadə olunur.

Hazırkı dövr üçün ölkənin neft-maşınqayırma sənayesinin mövcud istehsal potensialından tam gücü ilə istifadə edə bilməməsi neft-maşınqayırma sənayesinin əsas məhsullarının maksimum çatdırılmış gücündən dəfələrlə aşağı işləməsi ilə sübut olunur. Qeyd olunanlar aşağıdakı cədvəlin məlumatlarında da öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2

Neft-maşınqayırma sənayesinin bəzi məhsullar üzrə potensial imkanları

Məhsulun adı	Ölçü vahidi	Çatdırılmış güc	1995	2000	2008	2010	2011	2012
Mancanaq dəzgahları	ədəd	6397	55	68	54	20	30	30
Fontan armaturları	dəst	8680	714	164	89	49	100	120
Ştanqlı quyu nasosları	ədəd	95250	23836	16110	9110	5681	6000	5790
Kəmərlər başlıqları	ədəd	3734	475	115	129	95	100	120
Qazma dəzgahı	ədəd	525	1	0	7	7	7	8

Qeyd: Cədvəl «Azneftkimyamaş» ASC-nin faktiki materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəl 2-nin məlumatlarından göründüyü kimi, 2012-ci ilin məlumatlarına əsasən mancanaq dəzgahları çatdırılmış gücdən 213,2 dəfə, fontan armaturları 72,3 dəfə, ştanqlı quyu nasosları 16,5 dəfə, kəmərlər başlığı 31,1 dəfə, qazma dəzgahı 65,6 dəfə az istehsal olunmuşdur. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, təhlil dövründə «Azneftkimyamaş» ASC-nin törəmə müəssisələrində istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməmişdir.

4. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının inkişaf istiqamətləri

Dissertasiya işində müəssisənin istehsal potensialına həm daxili və həm də xarici mühit amillərinin təsiri araşdırılmışdır. Hazırkı şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişaf etdirilməsi istiqamətlərindən biri və başlıcası onların investisiya fəaliyyətidir. Bütövlükdə maşınqayırma sənayesinə 2012-ci ildə 225,3 mln manat investisiya qoyulmuşdur ki, bu ölkə sənayesinə qoyulan investisiyanın 3,7 faizini təşkil edir. Bu da maşınqayırma sənayesində istehsalın yeni tələblərlə qurulması məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün çox azdır. Son dövrlərdə yeni maşın və avadanlıqların alınması aşağı səviyyədə olmuşdur. Bütövlükdə, "Azneftkimyamaş" ASC-də istehsalın texniki cəhətdən yenidən qurulmasına ehtiyac vardır. İstehsalın yenidən qurulması üçün səhmdar cəmiyyəti müxtəlif investisiya mənbələrindən istifadə etməlidir. Səhmdar cəmiyyətin maliyyə vəziyyətinin yaxşı olmaması istehsalın inkişafını xüsusi vəsaitlər hesabına təmin etməyi məhdudlaşdırır. Buna görə də, səhmdar cəmiyyətinə daxil olan törəmə müəssisələr kredit vəsaitlərinin cəlb edilməsinə və səmərəli istifadəsinə çalışmalıdır. Lakin indiyə qədər səhmdar cəmiyyət tərəfindən, əsasən kommersiya əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə qısamüddətli kreditlərdən istifadə edilmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq maşınqayırma müəssisələrində investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək məqsədilə, hökumət tərəfindən müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

Dissertasiya işində qeyd olunur ki, müasir dövrdə maşınqayırma sənayesinin işinin yenidən qurulması və onların istehsal potensialının inkişaf etdirilməsi üçün, ilk növbədə, təşkilati tədbirlərin görülməsi və bu prosesə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi məqsəduyğundur. Belə ki, bütün müəssisələrin texniki-iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirilməli, onların texnoloji uyğunluğu müəyyən olunmalı və iki-üç müəssisənin bir müəssisədə birləşdirilməsi və onların sanasiyasının keçirilərək özəlləşdirilməsi məqsəduyğundur. Fikrimizcə, hökumət dövlət mülkiyyətində olan maşınqayırma müəssisələrinin restrukturizasiyasını həyata keçirdikdən sonra onların özəlləşdirilməlidir.

Dissertasiya işində aparılmış təhlillərdən məlum olur ki, respublikamızın maşınqayırma müəssisələrində mövcud olan istehsal əsas fondlarının böyük hissəsi fiziki və mənəvi cəhətdən aşınmış, 20-25 faizi isə yararsız hala düşmüşdür. Bu cür texniki baza müəssisənin rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Maşınqayırma müəssisələrinin texniki bazasının bütünlükdə yeniləşməsi uzun müddət tələb edən mürəkkəb işdir. İstehsal əsas fondlarının yeniləşməsinin zəruriliyi ilə tez bir zamanda onun tam yeniləşməsinin qeyri-mümkünlüyü arasındakı ziddiyyəti, yeniləşmənin xüsusi formalarından istifadə etməklə qismən aradan qaldırmaq mümkündür.

Müəllif bu cür problemin həllində bazar münasibətləri şəraitində sənaye müəssisələrinin istehsal potensialının inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri kimi lizinq xidmətlərindən istifadə edərək müəssisələrə elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətləri olan maşın və avadanlıqların cəlb edilməsini qeyd edir. Bunu nəzərə alaraq müəllif Azərbaycanda lizinq bazasının və lizinq xidmətinin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar olaraq, dövlət tərəfindən bəzi lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsinin məqsədəuyğun olduğunu qeyd edir.

5. Maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

İstehsal potensialı müəssisənin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən əsas amil olduğundan bazar münasibətləri şəraitində onun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasını prioritet problem kimi ön plana çəkir. Buna görə də, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq, maşınqayırma müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin canlandırılması, o cümlədən onların istehsal potensialının inkişafına dövlət yardımı proqramı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Hazırkı şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin müasir texnika və texnologiya əsasında modernləşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ucuz kreditlərin verilməsi vacibdir. Son illərdə bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, 2003-cü ildə dövlət büdcəsindən sahibkarlara 10,7 mln manat kredit verilmişdisə, 2012-ci ildə həmin rəqəm 10 dəfə artmış və 218 mln manata bərabər olmuşdur; gələcəkdə də bu qəbildən olan kreditin məbləğinin artırılması nəzərdə tutulur. Lakin, maşınqayırma müəssisələrinə, o cümlədən, "Azneftkimyamaş" ASC-nin törəmə müəssisələrinə belə kreditlər verilməyib.

Müəssisələrin istehsal potensialının artmasına təsir göstərən amillərdən biri də həmin müəssisənin istehsal etdiyi məhsula tələbatın səviyyəsidir. Bazar münasibətləri şəraitində istehsal olunmuş məhsulların reallaşma

imkanı digər şərtlərlə yanaşı daxili bazarlarda rəqabət mühitindən asılıdır. Daxili bazarda rəqabət mühitinin formalaşması cəmiyyətin maddi və mə-nəvi nemətlərlə səmərəli şəkildə təminatına və iqtisadi resursların cəmiyyət üçün zəruri məhsulların istehsalına istiqamətlənməsinə gətirib çıxarır. Təkmil rəqabətli mühit resursların səmərəli yerləşməsinə, onlardan optimal istifadəyə, işgüzar fəallığının inkişaf etməsi üçün istehsal amillərinin sərbəst hərəkətinə zəmin yaradır.

Müasir şəraitdə sənaye müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafı və ondan səmərəli istifadə əsasında rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması müəssisələrin idarə edilməsindən bilavasitə asılıdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid müəssisələrin və digər sahə strukturlarında mülkiyyət formaları nisbətinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə, idarəetmənin yeni təşkili formalarının yaradılmasını zəruri edir. Müasir dövrdə müəssisələrin təşkilati-hüquqi növlərindən asılı olaraq müxtəlif idarəetmə formalarından istifadə edilir. Belə idarəetmə formalarından biri « korporativ idarəetmə »dir. Korporativ idarəetmə müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan subyektlər arasındakı təşkilati-iqtisadi, hüquqi və idarəetmə münasibətləri sistemini əks etdirir. Belə münasibətlər sisteminin inkişafı müəssisənin sahibləri və onun fəaliyyətində maraqlı tərəflərin mənafelərinin nəzərə alınması səviyyəsindən asılı olur.

Səhmdar cəmiyyətinin idarə edilməsinin qəbul olunmuş modelinin səmərəliliyi yalnız onun səhmdarların gəlirlərinə yox, həm də bu cəmiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqəli olan geniş dairənin maraqlarına təsir göstərir. Buna görə də korporativ idarəetmə standartlarının vəziyyəti heç də ayrı-ayrı şirkətlərin daxili işi deyil, həm də ölkədə investisiya mühitinə təsir göstərən mühüm amil hesab olunur. Müasir qloballaşma şəraitində korporativ idarəetmə metodları nəinki ölkə daxilindəki, həm də xarici ölkələrdə olan bütün maraqlı şəxslər üçün inandırıcı, aydın və anlaşılan olmalıdır.

Azərbaycanda tətbiq olunan korporativ idarəetmə standartları yerli və xarici investorların geniş dairələrinin etimadını qazanması üçün bir çox işlər görməlidir. Azərbaycan Respublikasına investisiyaların cəlb edilməsinə və korporativ idarəetməni tənzimləyən universal və səlis hüquqi məkanın yaradılması istiqamətində görülən işlər davam etdirilməlidir.

Innovasiya fəaliyyəti maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafına bilavasitə təsir göstərir. Bu baxımdan da maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biri məhz dövlət tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin inkişafına nail olunmasıdır.

Innovasiya prosesləri ilə müəssisənin bazar mühitinə uyğunlaşması arasında əlaqə və qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, müəssisələrin istehsal potensialının inkişaf etdirilməsində innovasiya fəaliyyəti mühüm rol oyna-

yır. Əsas məsələ innovasiya tədbirlərinin sürətləndirilməsidir ki, bu da müəssisədən innovasiya prosesinin optimal idarə olunmasını tələb edir. Məsələ burasındadır ki, müəssisələrdə innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi çoxlu vəsait tələb etməklə yanaşı həm də müəssisə rəhbərinin problemə münasibətindən asılı olur. İkinci tərəfdən innovasiyanın inkişafı dövlətin həyata keçirmək istədiyi elmi-texniki siyasətlə də şərtləşir. Ən başlıcası isə budur ki, dövlət innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsinə qayğı göstərməlidir. Bunları nəzərə alaraq, dissertasiya işində respublikamızda dövlətin innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri təklif olunmuşdur.

6. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi

Müasir şəraitdə müəssisələrdə istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində onun (istehsal potensialının) idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi mexanizminin əsasını aşağıdakı tədbirlər təşkil etməlidir.

1. İstehsal olunmuş məhsulun bazar konyunkturunun təhlili – o, müəssisədə təsərrüfat müqaviləsi üzrə istehsal olunan sahə təyinatlı əsas əmtəə və bütün əlavə məhsulların bazar konyunkturunun inkişafını qiymətləndirməyə imkan verir.

2. Müəssisənin ümumi inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsi - o, müəssisənin ali məqsədlərinə nailolmanın konkretləşdirilmiş müxtəlif istiqamət və yollarının əsas elementlərini; baxılan strateji dövrün əsaslandırılmasını; müəssisənin baş inkişaf məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsini; lokal məqsədlərin müəyyənləşdirilməsini də özündə birləşdirir.

3. Müəssisənin istehsal potensialının kompleks qiymətləndirilməsi, eyni zamanda əmək potensialı, texniki potensial, istehsal gücü və onlardan səmərəli istifadə.

4. Müəssisənin istehsal potensialı sahəsində ümumi strategiyasının müəyyənləşdirilməsi - bu strategiya müəssisənin ümumi inkişaf strategiyasına nisbətə ikinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır, lakin hər iki stratejiyanın məqsəd və vəzifələri dəqiqləşdirilməlidir.

5. Müəssisənin ümumi strategiyası ilə istehsal potensialı sahəsindəki stratejiyanın məqsəd və vəzifələrinin uyğunlaşdırılması - bu zaman uyğunlaşdırmanı müəssisənin inkişafının global perspektiv iqtisadi məqsədini nəzərə almaqla həyata keçirmək məqsəduyğundur. Bunun üçün imkan, məhdudiyyət, müddət və ya digər meyar nöqtəyi-nəzərindən istehsal potensialının artırılmasının strateji alternativlərinə baxılır. Strateji seçim xüsusilə həlledici mərhə-

lələrdən biri hesab edilir, belə ki, onun əsasında müəssisənin inkişafının iqtisadi məqsədlərini həyata keçirən real strateji plan hazırlanır.

6. İstehsal potensialının dəyişdirilməsinin seçilmiş istiqamətinin nəzərə alınması ilə müəssisənin inkişafının strateji planının hazırlanması.

7. Müəssisənin planlarının reallaşdırılması – ona istehsal potensialı dəyişiklikləri sahəsində maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin və tədbirlərin nəticəsi əsasında strateji, cari və operativ planlaşdırmanın səmərəliliyi haqqında müəyyən nəticələr əldə etməyə imkan verir.

8. Müəssisənin və onun istehsal potensialının ümumi inkişaf strategiyalarının məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsinin təhlili - bu zaman yerinə yetirilmiş planların nəticələri əsasında əks əlaqəni izləmək lazımdır: müəssisənin istehsal potensialının dəyişməsi, o cümlədən, əmək, texniki və istehsal gücü, onun istifadəsi ümumi strategiyanın həyata keçirilməsinin səmərəliliyinə təsir göstərir.

7. Azərbaycanda neft-mədən avadanlıqlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmış maşınqayırma müəssisələrinin timsalında istehsal potensialından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri

Şübhəsiz ki, istər makro, istərsə də mikrosəviyyədə istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsinə bir sıra bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan amillər – istehsalın elmi və texniki cəhətdən düzgün təşkili, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, investisiya qoyuluşunun həcmi, innovasiya prosesinin mütəmadi olaraq həyata keçirilməsi və s. amillər təsir göstərir.

Müəssisə miqyasında istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinə təsir edən əsas amillərdən biri istehsalın təşkilidir. İstehsalın təşkili müəyyən istehsal məqsədinə nail olmaq üçün canlı əməyin istehsalın maddi ünsürləri ilə səmərəli əlaqələndirilməsinə yönəldilmiş kompleks tədbirləri əhatə edir. Daha doğrusu, hər müəssisədə yeni texnika və texnologiyanın, əməyin yeni metodlarının tətbiqi, istehsalın və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda olur. Odur ki, hər hansı bir sahədə istehsalın və əməyin təşkili səviyyəsi ilə texnika və texnologiyanın inkişaf səviyyəsi arasında maksimal uyğunluq və tarazlıq yaratmadan iqtisadi səmərəliliyə nail olmaq qeyri-mümkündür. İstehsal potensialından bütövlükdə və onun ayrı-ayrı ünsürlərindən istifadə o vaxt səmərəli olar ki, istehsalın və əməyin təşkili səviyyəsi, idarəetmə metod və formaları müasir təsərrüfatçılıq tələblərinə tam cavab vermiş olsun. İstehsalın təşkili müəssisədə mövcud istehsal güclərindən, işçi qüvvəsindən və digər resurslardan daha yaxşı və səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilən tədbirlər sistemini özündə birləşdirir.

Ayrı-ayrı müəssisələrdə istehsal potensialından istifadə əmək resurslarından istifadəni də nəzərdə tutur. Əmək resurslarından səmərəli istifadə çox mürəkkəb texniki-iqtisadi və sosial problemdir. Əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində onun (əməyin) maddi cəhətdən maraqlandırılmasına və idarə edilməsinə yeni tələblər baxımından yanaşılmasını tələb edir. Çünki, işçilərin keyfiyyət baxımından əmək fəaliyyətinin aktivləşməsi istehsalın və əməyin intensivləşməsinin əsasını təşkil edir.

Müəssisələrdə əmək məhsuldarlığına təsir edən əsas iqtisadi amillərdən biri əməkhaqqının səviyyəsidir. Bu baxımdan da dissertasiya işində tədqiqat obyektini seçilmiş neft-maşınqayırma müəssisələrində əməkhaqqının səviyyəsi ilə əmək məhsuldarlığı arasındakı əlaqə geniş təhlil edilmişdir. İşdə qeyd edilir ki, bu müəssisələrdə ödənilən orta aylıq əməkhaqqı ümumilikdə ölkə sənayesindəki işləyənlərin orta aylıq əməkhaqqından təqribən 2 dəfə azdır. Bu da istənilən halda həmin müəssisələrdə işçi axıcılığının artması və əmək məhsuldarlığı səviyyəsinin azalması ilə nəticələnmişdir.

Həmçinin dissertasiya işində qeyd edilir ki, hal-hazırda maşınqayırma müəssisələrində əmək potensialından səmərəli istifadə problemləri müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyi amili kimi hələ müəssisənin ümumi idarə edilməsi sistemində öz yerini tapmamışdır. İndiyə kimi idarəetmə sistemi bütünlükdə, xüsusilə uçot və hesabat, müəssisələrdə elə qurulmuşdur ki, ciddi nəzarət canlı əməyə yox, maddi resursların istifadəsinə yönəldilir.

Bütün bunları nəzərə alaraq müəllif dissertasiya işində müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrində əmək resurslarından istifadə səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsinin zəruri olduğunu qeyd edir:

- müəssisənin idarə edilməsinin və onun təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsi;
- bazar şəraitində səmərəli idarəetmə qabiliyyəti;
- müəssisədə əlverişli sosial - psixoloji mühitin yaradılması;
- əməyin motivasiyasının təkmilləşdirilməsi;
- korporativ strukturun yaradılması.

Sənaye müəssisələrində və o cümlədən də neft-maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadə əsasında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində mövcud istehsal əsas fondlarından tam və dolğun istifadə olunmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Əsas fondlardan istifadənin yaxşılaşdırılması onların dövriliyinin sürətlənməsi deməkdir. Nəticədə, il ərzində əsas fondların vahidindən alınan məhsulun miqdarı artır ki, bu da istehsal gücünün nisbi mənada genişləndirilməsi deməkdir. Bununla yanaşı, əsas fondların dövriliyinin sürətlənməsi onların fiziki və mənəvi köhnəlmə-

sinin tezləşməsinə səbəb olur və nəticə etibarilə əsas fondların təzələnməsi tempini artırır.

İstehsal əsas fondlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarından biri onların strukturunun təkmilləşdirilməsidir. Məlumdur ki, müəssisənin istehsal gücü aparıcı sexin aparıcı istehsal sahəsinin aparıcı avadanlıqlarının mexaniki gücləri vasitəsilə müəyyən edilir. İstehsal əsas fondlarının strukturuna maşın və avadanlıqların payının artırılması əlavə əsaslı vəsait qoyuluşları həyata keçirmədən müəssisənin məhsul istehsalını artırmağa imkan verir ki, bu da məhsul vahidinə düşən amortizasiya ayırmalarının aşağı düşməsinə səbəb olur. B.Sərdarov adına Maşınqayırma Zavodunda 2012-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə ümumi istehsal əsas fondlarının quruluşunda maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisi 0,8 faiz bənd azalmışdır.

Dissertasiya işində qeyd edilir ki, müəssisənin ərazisində sex və istehsal sahələri nə qədər düzgün yerləşdirilmiş olarsa, bir o qədər də eyni ehtiyatlardan daha çox nəticələr əldə etmək üçün əlverişli şərait yaranmış olar. Deməli, hər bir sex və istehsal sahəsinə təşkil edərkən yalnız onların sayının və tərkibinin düzgün müəyyən edilməsi deyil, həmçinin onların məqsəduyğun yerləşdirilməsinin təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

«Azneftkimyamaş» ASC-nin tərkibində olan törəmə müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti məqbul deyildir və hamsında istehsalın səmərəlilik göstəriciləri pisləşmişdir. Belə şəraitdə törəmə müəssisələrdə istehsal əsas fondlarının texniki səviyyəsini yüksəltmək mümkün deyil. Qeyd olunduğu kimi, B.Sərdarov adına Maşınqayırma Zavodu çox böyük əraziyə malikdir. Fikrimizcə, «Azneftkimyamaş» ASC-nin tərkibində olan törəmə müəssisələri bir neçə müəssisədə birləşdirərək B.Sərdarov adına Maşınqayırma Zavodunun ərazisində yerləşdirmək və birləşdirilən törəmə müəssisələrin binalarının satılması və ya icarəyə verilməsi mümkündür. Bu tədbirin həyata keçirilməsi nəticəsində səhmdar cəmiyyətin maliyyə imkanları genişlənər və bu da törəmə müəssisələrdə investisiya fəaliyyətini reallaşdırmağa imkan verir. İnvestisiya fəaliyyətini aktivləşdirərək mövcud olan avadanlıqları modernləşdirmək, yeni avadanlıqlar, müasir texnologiyalar almaq və içilərin ixtisas səviyyəsini və bunun sayəsində səhmdar cəmiyyətin istehsal potensialından istifadə səviyyəsini artırmaq olar.

Sənaye müəssisələrində, o cümlədən, neft avadanlıqlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialından istifadənin yaxşılaşdırılması yollarından biri də restrukturizasiyanın xüsusi də, təşkilati restrukturizasiyanın həyata keçirilməsidir. Dissertasiya işində "Azneftkimyamaş" ASC-də təşkilati restrukturizasiyanın həyata keçirilməsinə ehtiyac olunduğu əsaslandırılır və qeyd edilir ki, müəssisə, onun qarşısında duran məqsədlərin yerinə yetirilməsini təmin edən təşkilati

struktura malik olmalıdır. Belə təşkilati struktur, ilk növbədə, müəssisənin strateji planlarına əsaslanmalıdır. Bu baxımdan, müəssisənin inkişaf strategiyası onun təşkilati strukturunu müəyyən edir. Müəssisənin təşkilati strukturu onun strategiyasını həyata keçirməyə imkan verməlidir.

"Azneftkimyamaş" ASC-nin mərkəzi aparatının strukturu 9 müəssisəni və 4 elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor institutunun idarə olunması üçün kifayət deyildir. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarəetməyə əsaslanan səhmdar cəmiyyətində maddi-texniki təchizat və hazır məhsulun satışı törəmə müəssisələr tərəfindən həyata keçirilir. Fikrimizcə, bunları nəzərə alaraq "Azneftkimyamaş" ASC-də ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin (marketing, maliyyə, təchizat, satış və s.) mərkəzləşdirilməsinin optimal səviyyəsinin müəyyən olunması, ayrı-ayrı bölmələrin bir-biri ilə dəqiq qarşılıqlı münasibətlərinin (əlaqələrinin) yaradılması, bir-birini təkrar edən funksiyaları həyata keçirən bölmələrin ləğv edilməsi, ayrı-ayrı bölmə daxilində vəzifələrin dəqiq müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Bu baxımdan, səhmdar cəmiyyətin törəmə müəssisələrinin maddi-texniki təchizat və satış, marketing tədqiqatlarının, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin mərkəzləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Çünki törəmə müəssisələrin istehsal güclərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi məhsul vahidinə düşən maddi-texniki təchizat və satış xərclərinin artmasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan, ayrı-ayrı müəssisələrin aldıkları müəyyən xammal və materialların bir yerdən və iri partiyalarla alınması bununla əlaqədar xərclərin aşağı düşməsinə imkan verir və istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artmasına gətirib çıxarar.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və işdən irəli gələn praktik təkliflər müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Hüseynov Ə.A. Müəssisənin istehsal potensialı və onun səciyyəvi cəhətləri / Aspirant və Gənc Tədqiqatçıların XI Respublika Konfransının materialları. Bakı, 2006, s. 219-221
2. Hüseynov Ə.A. Müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə istehsal potensialının təsiri / 2005-ci ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı.: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2006, s. 223-224
3. Hüseynov Ə.A. Maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının perspektiv inkişaf istiqamətləri / 2006-cı ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı.: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2007, s. 290-292
4. Hüseynov Ə.A. Regionlarda sənayenin inkişaf potensialı və ondan səmərəli istifadə məsələləri / 2007-ci ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə

təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı.: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2008-ci il. s. 141-143

5. Hüseynov Ə.A. Regionların sənaye potensialı və məşğulluq problemi / Ümummilli Lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Xatirəsinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfransların materialları. Bakı, may 2008-2009, s. 88-91

6. Hüseynov Ə.A. Sənaye müəssisələrinin istehsal potensialının müəyyən edilməsi: nəzəri yanaşma // Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı, 2010, s.150-155

7. Hüseynov Ə.A. Müasir şəraitdə maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının inkişaf istiqamətləri // İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika (rublük nəzəri və elmi-praktiki jurnal) № 4 /2010, Bakı, 2010, s. 137-145

8. Hüseynov Ə.A. İnnovasiya - müəssisənin istehsal potensialının inkişaf amili kimi // İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika (rublük nəzəri və elmi-praktiki jurnal) № 3/2010, Bakı, 2010, s. 255-262,

9. Гусейнов А.А. Единство и различие понятий «производственный потенциал» и «производственная мощность» // Перспективы науки. №7(34), Тамбов 2012, с.83-86.

10. Гусейнов А.А. Пути улучшения использования производственного потенциала на промышленных предприятиях / Современные тенденции науки и образования. Сборник научных трудов по материалам Международной заочной научно-практической конференции. 08 октября 2012 г, Липецк – 2012, с. 189-191

11. Hüseynov Ə.A. Maşınqayırma müəssisələrində istehsal potensialının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması//Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri. Elmi, Resenziyalı, Rublik. İl-1, cild-1, yanvar-mart 2013, s. 193-204,

12. Hüseynov Ə.A. Azərbaycanda maşınqayırma müəssisələrinin restrukturizasiyasının əsas istiqamətləri. 2012-ci ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı.: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2013, s. 68-69

**Вопросы повышения эффективности использования
производственного потенциала
(На примере предприятий машиностроения)**

Р Е З Ю М Е

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, выводов и предложений, списка использованной литературы.

В введении обосновывается актуальность темы, выбор объекта и предмета исследования, степень изученности проблемы, определяются цель и задачи диссертации, теоретические и методологические основы работы, раскрываются ее научная новизна, практическая значимость, осуществляется апробация и реализация результатов исследования.

В первой главе «Сущность производственного потенциала и теоретико-методологические вопросы оценки эффективности его использования» раскрыта сущность понятия производственного потенциала, исследованы факторы, влияющие на производственный потенциал, его роль в формировании конкурентоспособности предприятия, похожие и отличительные особенности понятий производственного потенциала и производственной мощности, а также изучены методы оценки производственного потенциала.

Вторая глава «Анализ уровня использования производственного потенциала на предприятиях машиностроения в современных условиях» исследованы предприятия нефтяной промышленности и современное положение их производственного потенциала, оценен инновационный потенциал этих предприятий и анализирован уровень использования производственного потенциала предприятий машиностроения.

Третья глава «Направления повышения эффективности использования производственного потенциала предприятий машиностроения» посвящена изучению взаимоотношений с внешней сферой производственного потенциала предприятий машиностроения, а также направления развития производственного потенциала предприятий машиностроения, стимулирующие мероприятия государства в этой отрасли, указыны пути повышения эффективности использования производственного потенциала предприятий машиностроения.

В заключении обобщены основные научные и практические результаты исследования.

Arzuman Aydin oglu Huseynov

On improving the efficiency of using in production potential

(On the example of machine building enterprises)

The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusions and suggestions, bibliography.

In the “introduction” the urgency of the theme, select an object and subject of study, the degree of scrutiny of the problem, defined the goal and objectives of the thesis, theoretical and methodological foundations work reveals its scientific novelty, practical significance and testing and implementation of research results.

In the first chapter, “The essence of industrial potential, theoretical and methodological issues for evaluating the effectiveness of its use” disclosed the essence of the concept of productive capacity, to investigate the factors affecting the production capacity, its role in the competitiveness of the enterprise, similar concepts and features of the production capacity and production capacity, as well also studied methods for estimating production potential.

The second chapter “Analysis of the level of utilization of production capacity at the machine-building enterprises in modern conditions” investigated oil industry and current status of their productive capacity, assessed the innovative potential of these enterprises and analyze the level of industrial potential of engineering enterprises.

The third chapter is “to enhance the efficiency of industrial potential of mechanical engineering” is devoted to the study of the relationship with the external area of the production potential of engineering, as well as the direction of the development of productive capacities of engineering, stimulating event in the state of the industry, are ways to improve the production potential of engineering enterprises.

In conclusion summarizes the major scientific and practical research results.

*Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 1,5 ç.v. Sayı 100.*

*" İqtisad Universiteti " Nəşriyyatı
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6.*
